

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ У НІМЕЧЧИНІ В 20-30-ті рр. ХХ ст.

Міжвоєнна хвиля української політичної еміграції була спрямована насамперед на країни Європи, серед яких була і Німеччина. Серед причин української еміграції міжвоєнної доби були військово-політичні події, які розгорнулися на території України під час Першої світової війни, поразка української революції, політичні репресії по відношенню до національно-свідомої частини українського народу — громадсько-політичних та культурних діячів. Біля сотні тисяч активних учасників визвольної боротьби в Україні залишили рідні землі в 1919–1920-х рр., щоб продовжувати її іншими засобами як політична еміграція. Це насамперед державно-політичні діячі та урядовці, військові та студентська молодь, представники наукової і культурної інтелігенції тощо, які і були фактором розгортання значної й інтенсивної наукової та культурно-освітньої діяльності. Міжвоєнні українські політичні емігранти стали одним із джерел формування української діаспори, вплинули на збільшення її чисельності та підвищення її культурно-освітнього рівня й політичної свідомості¹. Українська діаспора жила долею рідного краю і стала закордонним фронтом визвольної боротьби на рідних землях. Як зазначає Василь Маркусь «вони (українські емігранти — *авт.*) виправдали свою місію чи то на науково-культурному відтинку, чи політично-програмовому й ідеологічному та у зв'язках із міжнародним світом».²

Зосередження значної кількості емігрантів, зокрема, громадсько-культурних діячів в Німеччині вимагало об'єднання та координації їх зусиль для створення численних громадських і культурно-освітніх установ, ведення духовно-культурної та творчої роботи на чужині. Серед значної кількості українських організацій, які постали в Німеччині і розгорнули значну координаційну роботу, виступали організаторами та учасниками важливих громадсько-культурних заходів, відігравали вагомую роль в науковому та культурно-освітньому житті української еміграції в Німеччині слід відзначити такі: Українська громада в Берліні, Спілка студентів-українців у Німеччині, Український науковий інститут в Берліні, Українське національне об'єднання, Союз українських старшин у Німеччині та ін.

У 1922 р. у Берліні під головуванням професора Д. Дорошенка була утворена Спілка об'єднаних громадських і добродійних українських організацій у Німеччині, до якої увійшли: Українська громада в Берліні, Відділ Українського Червоного Хреста в Німеччині, Спілка студентів українців у Німеччині, берлінська філія Національної ради українських жінок, Союз українських старшин у Німеччині, товариство українських

євреїв у Німеччині, українські громади в таборах для інтернованих в Целле, Вінсдорфі і Кведлінбурзі та ін. Спілка відповідно до статуту мала на меті координацію діяльності і співробітництва усіх організацій у сфері добродійності, матеріальної, культурно-просвітньої, моральної і юридичної допомоги і захисту інтересів українських громадян у Німеччині. 1923 р. в Кенігсберзі засновано Комітет опіки над українськими біженцями з Західної України в Німеччині. Комітет ставив своїм завданням допомагати українським біженцям, які тікали з окупованих поляками та румунами українських земель. У 1926 р. цей комітет було перенесено до Берліна.³

Українське посольство в Німеччині, яке діяло в Берліні до березня 1923 р. також здійснювало роботу щодо організації культурного життя українських емігрантів, поширенню інформації про українські справи в Німеччині, наданню допомоги студентам у навчанні тощо. Воно влаштувало виклади, реферати та дискусії на різноманітні теми як політичного так і економічного характеру, на яких з доповідями виступали А. Марголін, В. Кедровський, В. Коваль, М. Левицький та ін.⁴ З нагоди приїзду професора В. Ковалю з України до Берліна посольство влаштувало його виклад про становище в Україні перед представниками німецької преси, промислових і фінансових кіл.⁵

З 14 березня 1919 р. пресове бюро посольства почало видавати свої інформаційні бюлетені, в яких містилися усі поточні повідомлення про українські справи. Бюлетені надсилались до редакцій часописів, урядовим особам, політикам і публіцистам, закордонним посольствам і місіям в Берліні, українським представництвам за межами Німеччини. Видавалися книжки на німецькій і інших мовах з історії, політики, економіки, культури України, робились переклади з української літератури, влаштовувались лекції, концерти. Посольство видало на німецькій мові брошуру «Східна Європа й Німеччина», в якій детально було висвітлено політичне і економічне значення України у контексті встановлення взаємин між Німеччиною і Східною Європою.⁶ Її було розіслано усім іноземним посольствам в Берліні.

Ще однією цікавою ініціативою представництва стало поширення літератури про Україну на німецькій та французькій мовах. В одній із берлінських книгарень була організована спеціальна виставка публікацій з української проблематики. Українське посольство подарувало через міністерство закордонних справ Німеччини слов'янським семінарам університетів Берліна, Лейпціга та Мюнхена по бібліотеці, зібраних з наукових та науково-популярних книжок, надрукованих українськими видавництвами за кордоном.⁷ Співробітники українського посольства в Німеччині намагалися помістити у закордонній пресі якомога більшу кількість матеріалів щодо внутрішнього та зовнішнього становища України, її історії, політики і культури. У січні 1922 р. в будинку посольства відбувся прийом для представників німецького уряду і берлінського дипломатичного корпусу, на якому були присутні англій-

ський і бельгійський послы, дипломати інших держав, репрезентованих у Берліні.⁸

За допомогою українського посольства влітку 1921 р. в Берліні для українських студентів були організовані трьохмісячні курси українознавства, на яких викладали В. Сімович — українську мову, З. Кузеля — українську антропологію і етнологію, Б.Лепкий — українську літературу. Для зацікавлення студентів українською справою за допомогою посольства в університетах Берліна, Мюнхена, Лейпцига, Бреслау були створені стипендії за найкращі роботи з української історії, літератури, народного господарства тощо.⁹

У 1919 р. у Німеччині постала громадська організація «Українська громада в Берліні», до якої входили українські емігранти різних політичних поглядів. Згідно із статутом організація мала на меті об'єднання українців у Німеччині, в першу чергу в Берліні, на ґрунті національної самостійності українського народу з метою виховання політичної думки серед українського громадянства у Німеччині; поширення інформації про стан української справи взагалі і, зокрема, в Німеччині, серед німецького загалу; проведення культурно-просвітньої діяльності серед членів громади, здійснення матеріальної взаємодопомоги та ін.¹⁰

Вивчаючи архівні матеріали, зокрема звіти організації про її діяльність, дістаємо широку уяву про культурно-просвітню працю українців. Українська громада влаштувала виклади, реферати на суспільно актуальні політичні, історико-культурні теми, організувала виставки, концерти, вистави, товариські сходини, відкривала бібліотеки, читальні тощо. Члени товариства прагнули налагодити якнайтісніші зв'язки з іноземними громадянами, вести видавничу діяльність українською та іншими мовами, надавати матеріальну допомогу своїм членам. Українська громада влаштувала святкування Різдва та Нового року, вшанування пам'яті видатних представників української науки і культури тощо. При Громаді був заснований хор. На щотижневих сходинах Громади 1919–1922 рр. за участю гостей, виступали з викладами і рефератами В. Сімович, О. Скоропис-Йолтуховський, О. Приходько, В. Левицький, Д. Дорошенко, Б. Лепкий, Е. Вировий та ін. На урочистому вечорі 11 березня 1921 р. присвяченому Т. Г. Шевченку співав хор під керівництвом Є. Турули.¹¹ У 1935 р. було проведено 8 товариських сходин, присвячених національним святкам, в яких брали участь близько 30–40 осіб.¹²

13 червня 1935 р. управа Української громади влаштувала для українських та німецьких громадян великий вечір, присвячений 75-й річниці з дня смерті Т. Г. Шевченка, який відбувся в одному з найкращих залів Берліна — Бетховен-зал. Вечір відвідали близько 850 осіб, переважно німців. Серед них були представники німецького музичного, культурного, наукового світу. Були присутні також представники урядових кіл Берліна, місцева і зарубіжна преса. Вечір відкрив голова Української громади у Німеччині О. Скоропис-Йолтуховський. Українські та німецькі вчені

виступили з рефератами про Т. Г. Шевченка і його поезію. Професор К. Маєр з Кенігсберга виступив з доповіддю про Т. Шевченка як національного поета України. Відбувся також святковий концерт, на якому виступили відомі українські митці — співак Клим Андрієнко, віолончелістка Христя Колесса, академічний хор під керівництвом Є. Цимбалістого. Німецький перекладач з української літератури Г. Шпехт прочитав 7 перекладів поезії Шевченка на німецьку мову. На сторінках декількох німецькомовних часописів були надруковані позитивні відгуки про свято Т. Шевченка, в яких підкреслювалося велике значення цього заходу з містецької та національної точок зору¹³.

Великий успіх мала й влаштована 21 листопада 1937 р. Українською громадою святочна академія з нагоди 25-ої річниці з дня смерті великого українського композитора М. Лисенка. З доповіддю про М. Лисенка та його творчість виступив професор З. Кузеля. На вечорі пам'яті, який перетворився, по суті, у вшанування української культури, прозвучали пісні Лисенка, Січинського, Степового, Людкевича, Нижанківського, Барвінського, Ревуцького у виконанні української оперної співачки Іванни Синенької-Іваницької, яка на той час перебувала в Берліні з концертною програмою.¹⁴

У червні 1933 р. у Німеччині була створена організація Українське національне об'єднання (УНО) з осідком головної управа у Берліні, яка ставила перед собою мету «об'єднання і провід усіх українських національних сил у Німецькій державі, у протектораті Чехії і Моравії і в інших країнах на засадах українського націоналізму».¹⁵ Робота головної управи проводилася у чотирьох відділах, серед яких був і культурно-освітній. УНО видавало свій друкований орган «Український вісник», який виходив кожного місяця накладом 15000 примірників.¹⁶ Першим відповідальним редактором видання був М. Порш, а від 1937 р. і до кінця, тобто до 1945 р. — полк. Т. Омельченко. Постійними дописувачами до «Українського вісника» були М. Селешко, Д. Квітковський, Б. Кентржинський, П. Стефуранчин, П. Олійник, Б. Беднарський, А. Кісь та ін.¹⁷

Філії УНО проводили громадські сходи, курси, лекції з української історії і літератури, театральні вистави, концерти тощо. Заходами УНО проводилися свято державності, академії в честь Т. Шевченка, С. Петлюри та ін. 5 жовтня 1941 р. Українське національне об'єднання вшанувало 100-річницю з дня виходу у світ «Гайдамаків» Т. Шевченка окремою академією, у програму якої входили промови, декламації, хорові виступи та інсценізації уривків з твору.¹⁸

Культурно-освітню працю серед українців Німеччини проводив також і Союз українських старшин, до якого належали старшини як галицької так і Наддніпрянської армій. Він влаштовував реферати на військово-виховні теми, випускав інформаційні повідомлення для чужинців і видавав свій друкований орган «Військовий вісник».¹⁹ Філія Національної ради українських жінок, створена у листопаді 1920 р., підтримувала активні

відносини з міжнародними жіночими організаціями, опікувалася інтернованими та біженцями.

Важливу роль у розвитку науки і культури в еміграції у 20-ті — поч. 40-х рр. відігравав Український науковий інститут (УНІ) в Берліні, який був заснований у листопаді 1926 р. заходами гетьманського середовища і особисто П. Скоропадського та за підтримки уряду Веймарської республіки як філіал Берлінського університету. Головна мета інституту — плекати українську науку і культуру, сприяти поглибленому вивченню минулого і сучасного життя українського народу, розгортанню культурної співпраці, налагодженню наукових і культурних візаємин між українськими та західноєвропейськими вченими, надавати матеріальну та академічну підтримку українській молоді, яка навчалася у Німеччині. УНІ ставив своїм завданням знайомити представників наукових кіл західних країн з розвитком та досягненнями українських наукових досліджень, що здійснювалися як на українських землях, так і за рубезем. Інститут допомагав українським науковцям входити у західний світ, поширювати за кордоном знання про Україну.

Крім наукової та викладацької діяльності інститут здійснював велику культурно-просвітню роботу щодо ознайомлення німецької спільноти з історією і культурою українського народу. З цією метою при Берлінському університеті були організовані курси українознавства, на яких українські вчені виступали німецькою мовою з доповідями, рефератами та повідомленнями, знайомили громадськість з розвитком української літератури, з видатними представниками культури слов'ян. Курси української мови та літератури проводив професор З. Кузеля. Він знайомив німецьких студентів з творами найвидатніших українських письменників, намагався донести до них самотність української літератури, її народне патріотичне звучання.

Співробітники інституту часто виступали з публічними лекціями, писали статті, рецензії до різних українських і зарубіжних періодичних видань, в яких знайомили громадськість Берліна з культурним і господарським життям українського народу. З 1 травня 1933 р. інститут почав видавати українською та німецькою мовами «Український культурний бюлетень» («Ukrainische Kulturberichte»), в якому публікувались статті, доповіді українських і іноземних вчених.²⁰ У 1938 р. вийшло чергове ілюстроване число бюлетеня, присвячене новітньому українському мистецтву. В ньому були вміщені 4 статті українського художника Ковжуна на теми, порушені ним у його виступах в інституті, а також інші матеріали, рецензії.²¹

На початку 1933 р. УНІ організував у Берліні велику виставку української графіки. Був виданий ілюстрований каталог, підготовлений проф. Д. Антоновичем, в якому містився нарис про розвиток українського графічного мистецтва в Україні. Чимало німецьких газет і журналів надрукували позитивні рецензії про цю виставку.²²

Наприкінці весни 1934р. вчені УНІ в Берліні влаштували велику етнографічну виставку українського народного мистецтва й народного промислу. Керівництво УНІ з метою показу німецькому загалові і, зокрема, вибагливій берлінській публіці, якнайширший образ українського народного мистецтва усіх регіонів України в усіх його важливих проявах і формах звернулося до різних організацій, установ, окремих громадян України і зарубіжних країн з проханням допомогти в організації виставки надсиланням відповідних експонатів в оригіналах, фотографіях або малюнках. Виставка мала такі розділи: народний одяг; прикраси й оздоби; народне будівництво й хатня обстановка; побутова, матеріальна культура; обрядове мистецтво; домашній народний промисел, зокрема, вироби дерев'яного промислу, ткацькі й суконні вироби, шкіряні й хутряні вироби, керамічні, металеві вироби, музичні інструменти.²³

У січні 1936 р. Український науковий інститут разом з географічним інститутом Берлінського університету організували виставку демографічно-господарських карт і діаграм української етнографічної території. З доповіддю виступив проф. В. Кубійович. Виставка викликала надзвичайне зацікавлення серед німецьких фахівців, мала велику кількість відвідувачів і широкий резонанс у пресі.²⁴ Прихильно оцінили виставку німецькі науковці А. Пенк, Н. Кребс, Панцер та багато інших.

В роботі інституту стала традиційною така форма, як проведення урочистих зборів, вечорів, присвячених ювілеям видатних представників української науки і культури. Німецька громадськість завжди відгукувалась на ювілейні урочистості, що проводив інститут з метою розповсюдження і популяризації творів українських письменників, композиторів, діячів науки тощо. На них завжди була присутня і українська молодь, яка навчалася у Німеччині.

15 січня 1931 р. українські науковці з Берліна і Праги разом з Українською громадою відзначили 30-річчя наукової праці проф. З. Кузеля святковою академією. Був створений ювілейний комітет, до якого увійшли: П. Вергун (голова комітету), М. Антонович, В. Лебідь-Юрчик, Р. Ярій (члени комітету). Вечір відкрив проф. М. Антонович. З доповідями про життя, наукову, літературну, культурну і таборову діяльність ювіляра виступили П. Вергун, Д. Дорошенко, С. Смаль-Стоцький, Р. Ярій та професор Високої технічної школи в Шарлоттенбурзі Н. Феттінгер.²⁵

2 червня 1933 р. Український науковий інститут і Берліні влаштував ювілейний вечір, присвячений 60-й річниці з дня народження українського поета Богдана Лепкого. В залі інституту зібралась велика кількість берлінських українців. Вечір відкрив директор інституту, професор І. Мірчук. Він розповів про співпрацю ювіляра з інститутом. З. Кузеля виступив з доповіддю про діяльність Б. Лепкого як освітнього діяча в таборах для полонених українців у Німеччині, Б.Крупницький розглянув твір ювіляра «Мазепа» з мистецького, історично-наукового та національно-виховного боку.²⁶

У грудні 1936р. УНІ спільно з Українською громадою у Берліні відмітили 20-річчя з дня смерті І. Франка. О. Скоропис-Йолтуховський і З. Кузеля виступили з рефератами про наукову діяльність великого письменника.²⁷

Важливими напрямками у діяльності Українського наукового інституту були книгообмін, поповнення фондів Центральної бібліотеки українознавства, архіву української преси, які на початку 30-х років налічували близько 22 тис. томів україністики.²⁸ Інститут здійснював також опіку над українськими студентами, які навчалися в німецьких університетах й молодими науковцями в Німеччині, надавав їм стипендії, забезпечував науковою літературою, влаштовував для них семінарські заняття та курси лекцій.

Українці Німеччини в нових умовах емігрантського життя розгорнули активну науково-видавничу діяльність. Від 1919 до 1933 рр. в Берліні діяло українське видавництво «Українська накладня» Я. Оренштайна, яке було створене зусиллями З. Кузеля, Б. Лепкого та В. Сімовича²⁹. 1921 р. було засноване видавництво «Українське слово», головним редактором якого був З. Кузеля. За період роботи (1921–1926 рр.) видавництвом було надруковано біля 50 видань, серед яких словники Грінченка і Уманця, «Слов'янський світ» Д. Дорошенка, «Огляд національної території України» і «Українська справа зі становища політичної географії» С. Рудницького, монографія про відомого скульптура і художника О. Архипенка на чотирьох мовах (українською, німецькою, англійською і французькою), двотомна антологія української поезії від найдавніших часів «Сруни», ювілейний збірник «Золота Липа», присвячений Богдану Лепкому з нагоди 50-річчя з дня народження, твори І. Котляревського, Т. Шевченка, П. Куліша, В. Леонтовича, О. Стороженка та багато інших видань³⁰.

Наприкінці 1922 р. за допомогою головного редактора «Українського видавництва в Катеринославі» Є. Вирового у Берліні було створене видавництво «Українська молодь». Серед перших його видань були звіти ВУАН. Видавництвом була оголошена премія за написання підручників, у 1923 р. видана відозва з закликом «збирати й здобувати кошти на видання українських книжок, дбати про їх розповсюдження, заснування бібліотек, читалень, підтримувати скрізь зацікавлення книжкою»³¹.

У 1923 р. «Українська молодь» влаштувала в Берліні виставку книг виданих українськими видавництвами Німеччини у 1922 р., на якій були представлені наступні видавництва: «Українська накладня» (до 40 книжок), «Українське слово» (16 книг), «Українське видавництво в Катеринославі» (9), «Ратай» (4), «Українська народна бібліотека» (1), «Українське книгознавство» (1) та ін.³² На поч. 20-х рр. у Німеччині діяли також емігрантські видавництва «Український прапор» та «Хліборобська Україна». Виходили часописи «Літопис» (1922–23 рр.), «Український прапор» (1923–32 рр.), «Osteuropäische korrespondenz» (1926–30 рр.) тощо³³.

1922 р. в Берліні було відкрито Українське прес-бюро (з 1931 р. — перейменовано на Українську пресову службу (УПС) — інформаційне бюро, організоване колами ОУН. Українська пресова служба мала зв'язки з німецькими державними та дипломатичними колами, які були встановлені Є. Коновальцем. Бюлетені пресової служби виходили німецькою мовою під редакцією В. Стахова (директора УПС) та українською під редакцією А. Луціва, пізніше М. Прокопа³⁴.

Наприкінці 1931 р. пресова служба влаштувала прийом для преси, на який запросила заступників найбільших кореспонденційних бюро, таких як: Бюро Вольфа, Телеграфен–Уніон, Ост–Експрес та ін. Український журналіст С. Чучман зробив короткий огляд української преси та розповів про історію її розвитку в новітній час. Представники преси з цікавістю оглянули архів та музей пресової служби, а також цікавилися різними інформаційними матеріалами, картами і т.і.³⁵

Влітку 1932 р. Українська пресова служба вирішила влаштувати у своєму приміщенні цикл лекцій на українські теми німецькою мовою для чужинців, насамперед журналістів, студентів, політиків, які цікавляться українською справою. Були визначені наступні теми лекцій:

- 1) Україна та її зовнішньополітичне значення;
- 2) Становище на Великій Україні;
- 3) Становище на Західній Україні;
- 4) Господарські засади української державності;
- 5) Україна як культурний чинник на Сході;
- 6) Німеччина й Україна.

Перша лекція відбулася 1 червня. На ній були присутні німецькі діячі, молодь. Всього було біля 50 учасників. Українська пресова служба надали в розпорядження учасників різні інформаційні та пресові матеріали, які вона видавала³⁶.

У 1938 р. Українська пресова служба видала збірку статей під назвою «Українська література на службі своєї нації». В ній були вміщені статті про Т. Шевченка, сучасну літературу західних земель і еміграції та про київську школу неокласиків³⁷.

Після підписання радянсько-німецького договору про ненапад від 23 серпня 1939 р. були заборонені публікації в пресі на українські теми. Було дозволено видавати бюлетені Української пресової служби лише німецькою мовою і доставляти їх виключно німецьким дипломатам і політичним діячам.

Культурно-освітнє життя української еміграції в Німеччині розвивалося як в контексті діяльності українських культурно-освітніх організацій, так і безпосередньо в процесі творчої діяльності української інтелігенції. У 20-х роках у Німеччині перебувала досить значна кількість українських митців. У Берліні проживав український скульптор і художник О. Архипенко, який створив модерне мистецтво з власним напрямом і стилем. В 1920–23 рр. він виставляв свої твори в Німеччині, Франції та ін. країнах Європи і одержав належну оцінку світової критики. З україн-

ської тематики відомі його портрети І. Франка, Т. Шевченка. Студії скульптури в Академії мистецтв у Берліні у 1929 р. закінчив скульптор Ф. Ємець — представник українського романтизму в новій формі. Він навчався у відомого професора Гюго Ледерера. Пізніше Ф. Ємець став професором відділу скульптури в берлінській Академії мистецтв. В цій же Академії у відділі графіки з 1927 р. працював також відомий графік, професор Р. Лісовський. Він, як колишній учень славного українського графіка в Києві Юрія Нарбута, намагався продовжувати концепцію школи свого вчителя у графічному мистецтві. В Академії мистецтв деякий час працював асистентом у професора скульптури Отто Гітцбергера скульптор Г. Крук. Під час навчання в цій Академії на відділі різьби А. Фоке він познайомився з визначними німецькими скульпторами, професорами Г. Кольбе, Р. Шайбе, Г. Ледерером, А. Брекером, А. Кранцем та ін. Пізніше Г. Крук у своїх споминах «Моя дорога до різьби» згадував: «Був такий час, ще на самому початку мого перебування в Берліні, коли для збереження себе при житті працював у Ванзее, під опікою мого земляка Кужима. Через пана Кужима я познайомився з донькою гетьмана П. Скоропадського. Його донька Єлизавета цікавилася моїми різьбами, бо сама була різьбаркою, закінчивши Академію мистецтв у Мюнхені. Пізніше, за її посередництвом, дістав я дозвіл зробити портрет її батька. Була це для мене велика честь»³⁸.

В досліджуваний період у Берліні жив і працював український скульптор, графік В. Масютин. На початку 30-х рр. він у своїй творчій праці звертається до українських національно-історичних сюжетів і створює серію портретів українських гетьманів, культурних діячів тощо. За його словами, у цій серії він бажав «представити славне минуле України»³⁹. Брав участь у виставках берлінських митців.

У Німеччині волею долі перебували українські музиканти, співаки, для яких світ мистецтва був життям і покликанням. Як професіональні музиканти вони виступали з концертами у Німеччині та інших країнах Європи, здобуваючи славу та визнання не лише своєму імені, а також в цілому українській культурі. У 1926 р. в Берліні закінчив високу школу музики український піаніст, композитор і диригент А. Рудницький. Його учителями були німецькі піаністи Е. Петрі, А. Шнабель, композитор Ф. Шрекер, диригент Ю. Прювер. 1935 р. А. Рудницький виголосив цикл викладів про українську музику в Берлінському університеті.⁴⁰

12 квітня 1932 р. в столиці Німеччини відбувся концерт відомої співачки М. Любарської, яка в той час проживала в Берліні. Підбір пісень — українських, німецьких і італійських був надзвичайно вдалим. Деякі пісні програми прийшлося повторювати на прохання слухачів⁴¹. Берлінська група українських і російських артистів 29 травня 1932 р. виступила в залі Шуберта в Берліні перед численною публікою з постановкою української опери «Запорожець за Дунаєм», в якій взяв участь Козловський. В залі були присутні німці, українці і росіяни⁴².

У жовтні та листопаді 1933 р. в берлінській філармонії на концертах під диригуванням Кляйбера виступила талановита українська піаністка, гра якої викликала захоплення та подив багаточисельних аудиторій Європи і Америки, досвідчених музичних критиків і спеціалістів Л. Колесса.⁴³ Вона з успіхом виступала з власними концертами і як солістка симфонічних концертів з визначними диригентами Б. Вальтером, В. Фуртвейглером та ін.⁴⁴ Її запрошували до спільних виступів з відомими німецькими музикантами найстарішої музичної професійної організації Німеччини Гевандхауза, з якими Л. Колесса виступала в Лейпцігу. 1934 р. в Берліні виступив з концертами, до репертуару яких входили українські та італійські пісні, український тенор К. Андрієнко.⁴⁵ Концертні виступи Л. Колесси і К. Андрієнка отримали схвальні відгуки фахових німецьких критиків. У Берліні постійно жив і працював український співак берлінської опери О. Зарицький, який виявив себе перш за все як виконавець, а також як організатор музичного життя українських музикантів. Він організував хор в якому співали українці Берліна. Перший публічний виступ хору відбувся у 1929 р. на святковій академії, присвяченій митрополиту А. Шептицькому. На святі був присутній гетьман П. Скоропадський і українська еліта Берліна.

До Німеччини виїхали представники української інтелігенції — хормейстер і композитор О. Кошице, разом з Українською національною капелюю, якою він керував, балетмейстер В. Авраменко та ін. (згодом переважна більшість з них виїхала до третіх країн). В навчальних закладах Гейдельберга і Мюнхена тривалий час викладав знаний мовознавець Дм. Чижевський.

З метою ознайомлення з культурним надбанням українського народу, його популяризації серед німецької громадськості українською еміграцією у Берліні влаштовувалися виставки образотворчого і народного мистецтва, на яких експонувалися вишивки, дерев'яні вироби, картини, нові видання тощо; проводилися виступи Української Республіканської капели, українського хору Є. Турули; сольні концерти співаків і музикантів; ставилися драматичні вистави театральних студій за творами українських письменників; відбувалися концерти представників українського мистецтва. 6 травня 1936 р. в Берліні відбувся «Вечір української пісні», на якому виступив український хор під керівництвом Є. Цимбалістого та соліст А. Павлюк⁴⁶.

Серед української політичної еміграції, яка опинилася на чужині після Першої світової війни було чимало студентської молоді, яка або ще не навчалася, або не встигла закінчити вищу школу на батьківщині. Головним осередком українського студентського життя в Німеччині став Берлін, який у 20-ті роки ХХ ст. перетворився на один з провідних центрів науки і культури в Європі. Місто славилося наявністю великої кількості фахових шкіл, функціонуванням десятків музеїв, мистецьких галерей. Тут відбувалися наукові конференції, на які з'їжджалися вчені з усього світу. Усе це сприяло напливу багатьох митців та інтелектуала-

лів, студентів з ряду країн. В Берлінському університеті, наприклад, навчався історик Б. Крупницький, журналісти М. Добрянський-Демкович, З. Пеленський. Лекції тут читали українські науковці С. Смаль-Стоцький, З. Кузеля, Я. Рудницький та ін. Німеччина, а особливо її столиця, притягували молодь високим науковим рівнем вищих навчальних закладів.

У 1921 р. у Берліні була заснована Спілка студентів-українців у Німеччині, яка об'єднувала 120 членів, переважно вихідців зі Східної України⁴⁷. Спілка мала власне приміщення, бібліотеку і читальню. Бібліотека налічувала понад 2 тис. книжок. Члени Спілки брали активну участь в культурно-освітньому житті української еміграції у Німеччині. Ними був організований хор, спортивний гурток. Влаштувалися товариські вечори, реферати, відзначалися національні свята. Неодмінною була участь українських студентів у вечорах та концертах всієї української громади у Берліні по вшануванню видатних українських діячів культури. Б. Лепкий проводив українознавчі курси для студентів.

Представники Спілки брали активну участь у міжнародних студентських конференціях і конгресах, сприяли налагодженню взаємин між українськими, німецькими та іншими студентськими організаціями. Крім центральної управи у столиці країни Спілка студентів-українців мала свої філії в Кілі, Геттінгені, Лейпцизі, Кенігсберзі, Данцизі, Люксембурзі, Франкфурті, Мангаймі, Гале та ін. містах. Велика кількість філій, розпо-рошених всюди по німецькій території, намагалися об'єднати емігрантів з України.

Так, товариство студентів українців при університеті Альберта в Кенігсберзі на початку 1925 р. налічувало 8 членів, по факультетах вони розподілялися наступним чином: медичний факультет – 5; філософський – 2; музична консерваторія – 1. Робота товариства здійснювалася в декількох напрямках, охоплюючи культурно-національну, спортивну, суспільно-освітню діяльність та відносини з чужинцями. Бібліотека товариства одержувала часописи «Студентський вісник», «Нова України», «Нова громада» тощо. Як свідчать матеріали товариства, економічні умови життя українського студентства були незавидні. Більшість студентів заробляла на прожиття фізичною працею, яку знайти було надзвичайно важко⁴⁸. Товариством українських студентів високої технічної школи в Данцигу «Чорноморе» у 1926/27 рр. був організований хор, проведено ряд вокальних виступів на святах та вечірках, зокрема на святі, присвяченому 3-й річниці товариства, налагоджено спортивне життя. Члени товариства підтримували відносини з українською студентською громадою «Основа» та німецькими студентами. Бібліотека товариства передплачувала часописи «Діло», «Новий час», «Громадський голос», журнали «Студентський вісник», «Літературно-науковий вісник», «Національна думка», «Кооперативний журнал Центросоюзу», «Технічні вісті»⁴⁹.

Спілка студентів українців у Німеччині одержувала матеріальну підтримку від Допомогового комітету на чолі з В. Винниченком і Б. Лепким, завдяки якій значна частина українських студентів змогла здобути освіту в вищих учбових закладах Німеччини.

Крім цієї організації в Німеччині існувала низка інших студентських товариств — Основа, Українське академічне товариство, Об'єднання агрономів, лісників та ветеринарів в Німеччині, Комітет студентів українців із Зеленого Клину, студентські гуртки тощо.

В Берліні існував Союз чужинецьких студентів берлінських високих шкіл, одним із засновників якого була Спілка студентів українців в Німеччині. Першим головою Союзу був українець Лупашко. До Союзу належало 37 організацій з університету, вищих технічних, торговельних шкіл та школи фізичного виховання⁵⁰.

На поч. 30-х рр. у Берліні виникла націоналістична українська студентська корпорація «Зарево». 12 травня 1932 р. з приводу початку літнього семестру вона влаштувала святковий вечір, на який було запрошено представників студентських організацій Німеччини та інших країн. Після офіційної частини свята, була неофіційна, на якій обговорювалися питання, якнайтіснішої співпраці між українською і німецькою молоддю. На святі були присутні представники білоруської корпорації, які на той час перебували в Берліні⁵¹.

Таким чином аналіз діяльності українських громадсько-культурних організацій та науково-освітніх інституцій, творчої праці українських митців, студентської молоді у Німеччині переконливо свідчить про усвідомлення членами усіх організацій необхідності організувати культурно-громадське життя українців на чужині, прагнення охопити майже всі сфери культурно-освітніх інтересів української еміграції. Вся праця української еміграції була свідомо і цілеспрямовано підпорядкована прагненню та бажанню прислужитися українській державі та українському народові. Адже істотною властивістю діаспори є її духовний зв'язок з батьківщиною, етнічна єдність. Коли ці духовні, культурні зв'язки перериваються, перестає існувати діаспора, народ інтегрується у більшість, втрачає свої самобутні елементи й відмінності.

¹ Євтух В. Б., Трощинський В. П., Попок А. А., Швачка О. В. Українська діаспора. Соціологічні та історичні студії. — К., 2003. — С. 26–28..

² Маркус В. Криза української діаспори? // Всесвіт. — 1998. — № 3. — С. 164.

³ Трощинський В., Шевченко А. Українці в Німеччині // Діалог. — 2000. — № 1.- С.125.

⁴ Трибуна України. — 1923, № 2/4. — С. 41.

⁵ Там само.

⁶ ЦДАВО України. — Ф.4. — Оп. 1. — Спр. 985. — Арк. 426.

- ⁷ Там само. — Арк. 431.
- ⁸ Трибуна України. — 1923, № 2/4. — С. 41.
- ⁹ Там само. — С. 42.
- ¹⁰ ЦДАВО України. — Ф. 4465. — Оп. 1. — Спр. 289. — Арк. 1.
- ¹¹ Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції. 1919–1939 рр. — К., 1999. — С. 98–99.
- ¹² ЦДАВО України. — Ф. 4465. — Оп. 1. — Спр. 314. — Арк. 5.
- ¹³ Там само. — Ф. 4158. — Оп. 1. — Спр. 9. — Арк. 102; Спр. 27. — Арк. 146.
- ¹⁴ Вісті Українського наукового інституту в Берліні (далі — Вісті УНІ в Берліні). — 1937. — 30 листопада.
- ¹⁵ ЦДАВО України. — Ф. 4465. — Оп. 1. — Спр. 117. — Арк. 20.
- ¹⁶ Там само. — Арк. 21.
- ¹⁷ Яріш В., Сулима М. Українці в Берліні. 1918–1945. — Торонто, 1996. — С. 182.
- ¹⁸ ЦДАВО України. — Ф. 4465. — Оп. 1. Спр. 117. — Арк. 47
- ¹⁹ Наріжний С. — Вказ. праця. — С. 99.
- ²⁰ ЦДАВО України. — Ф. 4158. — Оп. 1 — Спр. 27. — Арк. 235.
- ²¹ Там само. — Спр. 6. — Арк. 547.
- ²² Яріш В., Сулима М. Українці в Берліні. 1918–1945. — Торонто, 1996. — С. 126.
- ²³ Вісті УНІ в Берліні. — 1934. — 25 травня.
- ²⁴ Там само. — 1937. — 25 червня.
- ²⁵ Яріш В., Сулима М. — Вказ. праця. С. 56–57.
- ²⁶ ЦДАВО України. — Ф. 4158. — Оп. 1. — Спр. 9. — Арк. 55.
- ²⁷ Вісті УНІ в Берліні. 1937. — 30 січня.
- ²⁸ Там само. — 1933. — 15 вересня.
- ²⁹ Енциклопедія українознавства. — Т. 11. — Львів, 2003. — С. 150.
- ³⁰ Наріжний С. Вказ. праця. — С. 61.
- ³¹ Там само.
- ³² Там само. — С. 62.
- ³³ Енциклопедія українознавства. — Т. 11. — Львів, 2003. — С. 150.
- ³⁴ Яріш В., Сулима М., Вказ. праця. — С. 37.
- ³⁵ ЦДАВО України. — Ф. 4465. — Оп. 1. — Спр. — 126. — Арк. 2.
- ³⁶ Там само. — Арк. 28.
- ³⁷ Там само. — Арк. 32.
- ³⁸ Яріш В., Сулима М. Вказ. праця. — С. 241.
- ³⁹ ЦДАВО України. — Ф. 4158. — Оп. 1. — Спр. 9. — Арк. 18, 41.
- ⁴⁰ Рудницький А. Українська музика. Історико-критичний огляд. Мюнхен, 1963. — С. 172–174.
- ⁴¹ ЦДАВО України. — Ф. 4465. — Оп. 1. — Спр. 126. — Арк. 22.
- ⁴² Там само. — Арк. 26.
- ⁴³ Вісті УНІ в Берліні. — 1933. — 15 жовтня.

- ⁴⁴ Енциклопедія українознавства. — Т. 3. — Київ, 1996. — С. 1081.
- ⁴⁵ Вісті УНІ в Берліні. — 1933. — 21 листопада.
- ⁴⁶ Наріжний С. Вказ.праця. — С. 102.
- ⁴⁷ Трощинський В. П., Шевченко А. А. Українці в світі. — К., 1999. — С. 164.
- ⁴⁸ ЦДАВО України. — Ф.4390. — Оп.1. — Спр. 4. — Арк. 7.
- ⁴⁹ Там само. — Ф. 4465. — Оп.1. — Спр. 310. — Арк. 15.
- ⁵⁰ Там само. — Ф. 4465. — Оп. 1. — Спр. 126. — Арк. 23.
- ⁵¹ Там само.